

Gisela Walberg, *Provincial Middle Minoan Pottery*, Verlag Philipp von Zablen, Mainz am Rhein 1983, X+232 Seiten und 55 Tafeln mit 2 Farb-, 12 Photo- und 1065 Strichabbildungen, DM 150/\$60.

Ἦδη ἀπὸ ἐτῶν εἶχεν ἐκφράσει ὁ ὑπογραφόμενος τὴν γνώμην βιβλιοκρίνων (Πλάτων 29, 1977, 322), νὰ ἐπιχειρηθῆ μιὰ μείζων καὶ ἐν ταύτῳ τελικὴ προσπάθεια ἀνασυνθέσεως τῆς Μεσομινωικῆς κεραμικῆς, ἀντίστοιχος τῆς Μυκηναϊκῆς Κεραμικῆς τοῦ Α. Furumark, καὶ τοῦτο διότι εἶχε σημειωθῆ ἤδη ἡ ἀπαραίτητος ἀφαιτηρία διὰ τὴν μελέτην πρὸς γνωριμίαν τῆς καμαραϊκῆς κεραμικῆς διὰ τοῦ ἔργου τῆς Gisela Walberg Kamares. *A Study of the Character of Palatial Middle Minoan Pottery*, Uppsala 1976, ἔργου προσφορᾶς καὶ θετικῆς συμβολῆς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς ὕψους αὐτοῦ τοῦ θαυμασίου κεραμικοῦ ρυθμοῦ, ἀποτελοῦντος ἀποθέσειν τῆς πολυχρωμίας, τῆς σπείρας καὶ τῆς καμπύλης καὶ, μάλιστα, εἰς ποικιλίαν ἀντιπροσωπεύουσαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δυνατῶν νὰ προέλθουν συνδυασμῶν.

Εἰς ἄλλην ἐργασίαν τῆς (*The Kamare Style. Overall Effects*, 1978) ἡ Walberg ἐπέτυχε νὰ ἐκμεταλλευθῆ τοὺς πέντε διαφορετικοὺς τύπους ἐκφράσεως τοῦ καμαραϊκοῦ διακοσμητικοῦ πλούτου [συστροφῆ διακοσμητικῶν στοιχείων, καταστελλομένη ἐξάπλωσις, ἀκτινωτὴ διάταξις, ἀνύψωσις (= ἀνυψωτικὴ τάσις) καὶ συστολῆ] καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου εἶναι τὸ σπουδαιότερον γεγονός εἰς τὴν συνολικὴν αἰσθητικὴν εἰκόνα τῆς καμαραϊκῆς κεραμικῆς καὶ ὅτι ἡ διακόσμησις διαδραματίζει, ἐπίσης, σπουδαῖον ρόλον εἰς τὸ συνολικὸν ἀποτέλεσμα, ἐνῶ τὸ χρῶμα ὀλιγώτερον σπουδαῖον.¹

Τὰ πονήματα αὐτά, ὡς καὶ ἄλλα βραχύτερα, ἐσχημάτισαν τὴν ὑποδομὴν, διὰ νὰ στηριχθῆ ὁ θάλλων ὄργανισμὸς τὸν ὁποῖον ἀποτελεῖ ὁ προκείμενος τόμος περὶ τῆς ἐπαρχιακῆς Μεσομινωικῆς κεραμικῆς, προϊὼν μόχθου πολυετοῦς ὡς ἐκ τῆς ἐνασχολήσεως τῆς συγγραφῆς περὶ συναφῆ θέματα ἀπὸ δεκαπενταετίας. Βεβαίως, πρόκειται περὶ δυσκόλου ἐγχειρήματος, ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὸ ὕλικόν δὲν περιλαμβάνονται καὶ παραδείγματα ἐλαχίστων, μόνων, ἀνακτορικῶν κέντρων, ὡς τῶν Μαλλίων, τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ.

Τὸ ἔργον ἐξεδόθη μὲ χρηματικὴν ὑποστήριξιν τῆς Alexander von Humboldt Stiftung, τῆς Ἑταιρείας Wort πρὸς προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης ἐν Μονάχῳ καὶ τοῦ Κληροδοτήματος πρὸς προαγωγὴν τῶν Κλασσικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cincinnati μὲ τὴν ὁμόθυμον συμπαραστάσιν Ἑλλήνων καὶ ξένων ἀρμοδίων ἀρχαιολόγων καὶ, ἰδιαιτέρως, τῶν ὑπευθύνων τῶν Στρωματογραφικῶν Μουσείων Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ.

Ἡ μελέτη τοῦ ὕλικου τῆς Μεσομινωικῆς κεραμικῆς ἀπέδειξε, κατὰ τὴν συγγραφέα, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ διαχωρισθοῦν τέσσαρες διάφοροι ποικιλία κεραμικῶν ρυθμῶν ποὺ κατανέμονται εἰς τὴν Ἀνατ. Κρήτην, τὴν Ἀνατ.-Κεντρ. Κρήτην, τὴν Κεντρ. Κρήτην καὶ τὴν Δυτ. Κρήτην μὲ ἀλληλοεπιδράσεις καὶ κοινὰς δημιουργίας. Καὶ ὄχι μόνον μεταξύ των, ἀλλὰ καὶ μὲ ὁμοιότητος πρὸς δημιουργίας εἰς Κνωσὸν καὶ Φαιστόν. Ὡς ὁμολογεῖ δὲ ἡ Walberg, τὸ γεγονός αὐτὸ τῆς ἐπέτρεψε νὰ διαγνώσῃ τὴν συνάφειαν μεταξύ των καὶ πρὸς τὴν ἀνακτορικὴν Κνωσὸν (Εἰσαγωγή, σ. 1). Βεβαίως, ἡ διάκρισις αὕτη εἰς τέσσαρας μείζονας περιοχὰς τοπικοῦ ρυθμοῦ ἐπετεύχθη ἐπὶ τῆ βάσει διαφόρων δημιουργιῶν, ἰδίᾳ δὲ διακοσμητικῶν στοιχείων.

Τὸ ὕλικόν αὐτὸ τῆς ἐπαρχιακῆς Μεσομινωικῆς κεραμικῆς εἶναι πολυσχιδές καί, κατὰ ταῦτα, παρέχει πλῆθος προβλημάτων ὡς ἐκ τῆς διαφοροποίησεως μορφῶν εἴτε ἐκ τῆς παραλλήλου ὁμοιότητος δημιουργιῶν διαφόρων περιοχῶν εἴτε ὡς ἐκ τοῦ διαφόρου χαρακτήρος ὁμοίων σχημάτων καὶ διακοσμητικῶν τάσεων. Ἡ Walberg ἀπέδειξε, περαιτέρω, ὅτι αἱ τέσσαρες φάσεις τῆς ἐπαρχιακῆς Μεσομινωικῆς κεραμικῆς ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς τέσσαρας ὑπ' αὐτῆς καθορισθείσας φάσεις τῆς καμαραϊκῆς κεραμικῆς τῶν ἀνακτορικῶν κέντρων: ἡ πρώτη φάσις τῆς MM ἐποχῆς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν προκαμαραϊκὴν φάσιν (τῆς Walberg, πάντοτε, ἐνῶ, κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Α. Ἐβανς, ἀνάγεται εἰς τὴν MM I A φάσιν)· ἡ δευτέρα ἐπαρχιακὴ φάσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πρῶτον καμαραϊκὴν καὶ τὴν MM IB/IIA τοῦ Ἐβανς.

Ἡ τρίτη ἐπαρχιακὴ φάσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν Κλασσικὴν Καμαραϊκὴν φάσιν καὶ τὰς φάσεις MM II A/II B/III A τοῦ Ἐβανς, ἐνῶ ἡ τετάρτη φάσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν (Ὑστερο)μετακαμαραϊκὴν φάσιν ἢ τὴν MM III A/III B τοῦ Ἐβανς.

Κατὰ τὴν Walberg, τὸ ἐπαρχιακὸν MM κεραμικὸν ὕλικόν προέρχεται —κατὰ μίαν ἀναλογίαν— ἐκ σπηλαιῶν καὶ νεκροταφείων καὶ εἶναι μεταβατικὸν μεταξὺ τῶν φάσεων τῆς ἀνακτορικῆς καμαραϊκῆς κεραμικῆς. Αἱ περιφερειακαὶ φάσεις εἶναι ὡς αἱ ἀνακτορικαί, στυλιστικαί, ἀποτελεῖ δὲ μειονέκτημα, εἰσέτι, τὸ γεγονός ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ περιφερειακαὶ καὶ ἀνακτορικαὶ εἶναι ἀκριβῶς σύγχρονοι, ἐπειδὴ ὄρισμένα προηγούνη ἢ ἀντιθέτως, ἀκολουθοῦν.

Ἐν τῇ διαπραγματεύσει τοῦ ὕλικου προηγεῖται ἡ ἐξέτασις τοῦ σχήματος τῶν ἀγγείων (σσ. 4-35) μὲ ἀντιμετώπισιν, πρωτίστως, τῆς μορφῆς καὶ τῆς χρήσεως ἐκάστου κεραμικοῦ σκεύους (ἀποθηκευτικοὶ καὶ ταφικοὶ πίθοι, διὰ προσφοράς εἰς ἱερὰ καὶ ὡς ἀποθηκευτικοὶ εἰς οἰκισμὸν κ.ο.κ.). Ἡ κατάταξις τῶν σχημάτων τῶν ἀγγείων ἀκολουθεῖ, κατὰ τὰ καθιερωμένα, μὲ ὄλας τὰς παραλλαγὰς των κατὰ τὰς τέσσαρας φάσεις τῆς MM ἐποχῆς.

Ἡ διακόσμησις ἐπὶ τῶν ἀγγείων καὶ σκευῶν διακρίνεται ὑπὸ τῆς συγγραφῆς: α) εἰς ἀφηρημένα στοιχεῖα, β) εἰς τὰ μοτίβα πού ἐπεκτείνονται εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου, μιμούμενα ἀποτυπώματα σπόγγων, λίθου ἢ βράχου, γ) εἰς ρεαλιστικὰ - εἰκονιστικὰ μοτίβα, δ) εἰς εἰδικὰς τεχνικὰς (διακόσμησις ἐγγάρακτος, διακόμησις μὲ μήτρας, barbotine διακόμησις κ.ο.κ.) καὶ εὐθύγραμμα μοτίβα. Ἡ ποικιλία τῶν διακοσμητικῶν τούτων στοιχείων ἔχει ὡς ἐπακόλουθα τὴν διάδοσιν των εἰς διαφόρους περιοχάς, ἐνῶ, ἀντιθέτως, διαφέρουν ἄλλων εἰς ἄλλας περιοχὰς κατὰ τὴν αὐτὴν περιοδόν. Ἀκριβῶς δέ, ἀναλύεται συστηματικῶς τῷ τρόπῳ ἢ συχνότης, ἢ προτίμησις καὶ συνέχισις τῶν ἐπὶ μέρους διακοσμητικῶν στοιχείων κατὰ φάσεις (1η, 2α, 3η, 4η) ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν κατὰ καιροῦς ἐπίδρασιν πού σημειοῦται ἀπὸ τὰ ἀνακτορικὰ κέντρα (36-69).

Ἰδιαιτέρως ἀντιμετωπίζονται (70-73) τὰ χρησιμοποιηθέντα εἰς τὴν διακόσμησιν χρώματα καὶ ἀναγνωρίζονται αἱ παράλληλοι κατὰ φάσεις καὶ περιοχὰς διαφοροποιήσεις. Πρόκειται περὶ παρατηρήσεως πού ἔχουν διατυπωθῆ μὲ ἐξαιρετικὴν προσοχὴν καὶ ὀφείλονται, ἐν πολλοῖς, εἰς τὰς μακροχρονίους ἐρεῦνας τοῦ καθηγ. W. Noll.

Ἡ διευθέτησις (ἀνάπτυξις) τῆς διακοσμήσεως εἰς τὰ καμαραϊκὰ ἀγγεῖα ἔχει διαπιστωθῆ ὅτι εἶναι of the unity type (unity decoration) κατὰ τὰ θέσφατα τοῦ Α. Furumark, διαπιστοῦται, ὁμως, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ structural decoration εἰς ὄρισμένα κλασσικὰ καμαραϊκὰ ἀγγεῖα (74). Αὐτῆς τῆς εἰς ἐνιαῖον σύνολον (unity) διακοσμήσεως ἐρευνῶν-

ται υπό τῆς Walberg οἱ τύποι κατά φάσεις κατά τὴν MM ἐποχὴν (συστροφή, ἀκτινωτὴ διάταξις, ἀρμονικὴ διακόσμησις) μὲ ὄλας τὰς ἀναγκαίας ἀναγωγὰς εἰς τὸ σύνολον τοῦ προσιτοῦ συγκριτικοῦ ὕλικου. Ἡ ἐξέτασις τῆς μορφῆς τῆς διακοσμήσεως ἐπεκτείνεται, ἐπίσης, ὑπὸ τῆς Walberg:

α) εἰς τὸ σύστημα ποῦ ἐθεσπίσθη ὑπὸ τοῦ Furumark ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν ταινιῶν διακοσμήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸ εὐρύτερον σημεῖον (μεγίστη διάμετρος) τοῦ ἀγγείου ἀλλὰ καὶ κατὰ κάθετον διευθέτησιν,

β) εἰς τὴν διακόσμησιν ποῦ ἐφηρμόσθη εἰς γωνιώδη ἀγγεῖα,

γ) εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν λοιπῶν μερῶν τῶν ἀγγείων,

δ) εἰς τὴν ἐντύπωσιν (ποῦ προκαλεῖται) διὰ τῶν μεμονωμένων διακοσμητικῶν στοιχείων

ε) εἰς τὴν ἐπιλογὴν καθόλου τῶν χρωμάτων, ποῦ δὲν ἐνέχει ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ τοῦτο διότι χρησιμοποιοῦνται διάφορα χρώματα διὰ τὴν ἰδίαν διακόσμησιν,

στ) εἰς τὴν ἐντύπωσιν (ποῦ προκαλεῖται) διὰ τῶν σχημάτων τῶν ἀγγείων διὰ συνδυασμὸς διαφόρων τύπων διακοσμήσεως (ποῦ ἀπαντῶνται καὶ εἰς τὴν ἀνακτορικὴν κεραμικὴν) καὶ

ζ) εἰς τὰ Overall Effects (Expansion, Radiation, Elevation, Contraction, Combined Overall Effects) κατὰ τὰς διαπιστώσεις τῆς εἰς τὴν ὁμώνυμον μονογραφίαν τῆς.

Κύριον συμπέρασμά τῆς ἀποτελεῖ ἡ διαπίστωσις ὅτι ἀνευρίσκονται τοπικαὶ διαφοροποιήσεις εἰς τὴν ἐπιλογὴν τῶν διακοσμητικῶν στοιχείων, ὥστε νὰ δημιουργῶνται διάφοροι ἐντυπώσεις (τῶν διαφοροποιήσεων παραμενουσῶν οὐχὶ σημαντικῶν) (μὲ διαφοροποιήσεις ποῦ δὲν κρίνονται ἰδιαιτέρως σημαντικαί). Ἡ ἐπιλογὴ ὄλων αὐτῶν τῶν στοιχείων εἰς τὴν ἐπαρχιακὴν MM κεραμικὴν ὄλων τῶν φάσεων κρίνεται, κατὰ τὴν συγγραφέα, ὅτι ἀνταποκρίνεται, ἐπίσης, εἰς τὴν ἐπιλογὴν ποῦ ἔχει σημειωθῆ εἰς τὰ ἀνακτορικὰ ἀγγεῖα μὲ ἐξαιρέσιν ὄρισμένων Κλασσικῶν Καμαραϊκῶν. Τὰ στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα δημιουργοῦνται αἱ ἐντυπώσεις, εἶναι συχνὰ διάφορα αὐτῶν τῆς ἀνακτορικῆς διακοσμήσεως (85).

Περαιτέρω σημαντικὴν συμβολὴν τῆς συγγραφῆς ἀποτελεῖ τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ ἔργου Find Contexts and Relative Chronology (Map, Pl. 7), ποῦ θὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν διὰ τὴν ἀναμενομένην μελέτην τοῦ ὕλικου τῆς MM Κρήτης, πρὸς καθορισμὸν τῆς χρονολογήσεως χρήσεως τῶν διαφόρων θέσεων. Τὸ πλούσιον ὕλικὸν ἀποδεικνύεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα διὰ τὴν διόρθωσιν καὶ ἐπακρίβωσιν τῆς χρονολογήσεως πολλῶν ἀνασκαφικῶν συνόλων (ἐπὶ παραδείγματι, Ἄνεμόσπηλια) καὶ διὰ τὸν συσχετισμὸν διαφόρων κεραμικῶν προϊόντων τῶν ὁποίων, πλέον, θὰ ἀναζητηθῆ ἡ πηγὴ ἐμπνεύσεως, ἥτοι τὸ ἀγγειοπλαστεῖον προελεύσεως.

Ἡ βασικὴ κατάταξις γίνεται εἰς τὰς τέσσαρας περιοχὰς τῆς νήσου καὶ τὸ ὄλον συμπληροῦται μὲ κατάλογον τῶν θέσεων ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰς φάσεις αἱ ὁποῖαι ἐκπροσωποῦνται. Τὰ στυλιστικὰ κριτήρια εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐξητάσθησαν καὶ ἐπέτρεψαν τὴν κατανόησιν τῆς διαρθρώσεως τῆς MM κεραμικῆς. Εἰς τὴν Δυτ. Κρήτην ἐμφανίζεται θέσις μία (Χανιά), ἐνῶ ἀναδεικνύεται ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ πυκνὴ κατοίκησις τῆς Κεντρ. Κρήτης μὲ πλῆθος θέσεων.

Τὸ ἕκτον κεφάλαιον (138-149) περιλαμβάνει τὴν, ὑποδειγματικῶ τῷ τρόπῳ, διαπραγμάτευσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀπολύτου χρονολογήσεως τῆς MM ἐποχῆς. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον τοῦ ὕλικου (ἀνακτορικῶν

καί ἐπαρχιακόν). Καί πάλιν, ὁμοίως, ἡ κατάστασις δὲν εἶναι ἐδληπτος λόγῳ ὕφισταμένης διαφορᾶς τριακοσίων καὶ ἑβδομήντα, ἀντιστοίχως, ἐτῶν διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς ΜΜ ἐποχῆς κατὰ τὰς ἀπόψεις διαφόρων ἐπιστημόνων ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς χρονολογίας εἰς γεγονότα τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς διαφοροῦ ἐκτιμήσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου. Πρωτεύοντα ρόλον διαδραματίζουν, πρὸς τοῦτο, διάφορα σύνολα, ὡς τὸ ὕλικόν τὸ ἀνευρεθὲν εἰς Αἴγυπτον, ΜΜ κεραμικὴ ἀνευρεθεῖσα εἰς Συρίαν, Σάμον καὶ Κύπρον, ὡς καὶ τὸ λοιπὸν ὕλικόν εἰς Ἑγγύς Ἀνατολὴν καί, φυσικῶς τῷ λόγῳ, τὸ εἰς Κρήτην εἰσηγμένον ἢ σημειοῦν ξένας ἐπιδράσεις ὕλικόν. Ἀντιθέτως, ραδιοχρονολογήσεις ΜΜ ὕλικου δὲν παρέχουν ἀπολύτως ἐπακριβεῖς χρονολογήσεις. Οὕτω, καθίσταται πρόδηλον ὅτι τὰ πλαίσια τῆς ΜΜ ἐποχῆς ἐξαρτῶνται ὑπὸ ποικίλων παραγόντων (σφραγιδες, ὕλικόν θολ. τάφων, Ὑκσῶς).

Ἡ συγγραφεὺς ἀναγνωρίζει, ἐπίσης, ὅτι τὸ ὕλικόν δὲν ἐπιτρέπει ἀπολύτους χρονολογήσεις τῶν διαφόρων στυλιστικῶν φάσεων (1-4). Ἡ ΜΜ I περίοδος (ἢ φάσις 1) δυνατὸν νὰ ἤρχισε περίπου τὸ 2100 π.Χ., ἀλλὰ δυνατὸν νὰ ἤρχισε περὶ τὸ 1800 π.Χ. Ἡ ΜΜ III περίοδος ἢ φάσις 4 δυνατὸν νὰ ἤρχισε περὶ τὸ 1670 ἢ 1600 π.Χ. Ἡ ΜΜ ἀπόλυτος χρονολόγησις ἀποτελεῖ ἐκτίμησιν πιθανοτήτων καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δημιουργηθῇ χάρτινος πύργος προτοῦ προκύψῃ βοήθητ. ὕλικόν ἐκ μελλοντικῶν ἀνασκαφῶν (148-49).

Τὸ ἑβδομον κεφάλαιον (150-52) περιλαμβάνει τὰ συμπεράσματα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ΜΜ κεραμικῆς, ἥτοι ὅτι: 1) αἱ στυλιστικαὶ φάσεις τῆς ἐπαρχιακῆς κεραμικῆς διαφέρουν σαφῶς μεταξὺ των ὡς καὶ αἱ τῆς ἀνακτορικῆς, 2) τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων ἀντιστοιχοῦν πρὸς αὐτὰ τῶν ἀνακτορικῶν ἀγγείων καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ συνδεθοῦν σχεδὸν ὅλα τὰ ἀγγεῖα διαφόρων ἐπαρχιακῶν θέσεων μεταξὺ των καὶ πρὸς ἀγγεῖα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ, μετὰ χρησιμοποίησιν τῶν σχημάτων ὡς κριτηρίων (μέτρον), 3) Ὁρισμένοι συσχετισμοὶ δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθοῦν μεταξὺ ἀνακτορικῆς καὶ ἐπαρχιακῆς κεραμικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακοσμῆσεως. Συγχρόνως εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθοῦν ὀρισμέναι περιφερειακαὶ διαφοροποιήσεις εἰς τὴν διακόσμησιν τῆς ἐπαρχιακῆς κεραμικῆς. Οἱ συσχετισμοὶ δεικνύουν τὴν ἀκόλουθον σχέσιν μεταξὺ ἐπαρχιακῆς καὶ ἀνακτορικῆς στυλιστικῆς ἐξελίξεως: Φάσις 1 τῆς ἐπαρχιακῆς κεραμικῆς πρὸς Προκαμαραϊκὴν φάσιν, φάσις 2 πρὸς Πρώιμον Καμαραϊκὴν, φάσις 3 πρὸς Κλασσικὴν Καμαραϊκὴν, φάσις 4 πρὸς Μετακαμαραϊκὴν φάσιν.

Ἡ συγγραφεὺς ἀπέκλεισε (151) τὴν πιθανότητα νὰ ἦλθον ἐπήλυδες εἰς Κρήτην καὶ ἀντιμετώπισε τὴν ἄλλην πιθανότητα νὰ ἔγιναν πειρατικαὶ ἐπιδρομαὶ μετὰ ἀποτέλεσμα δηώσεις, καταστροφᾶς καὶ ἐσωτερικᾶς ἀναταραχᾶς. Ὑποτίθεται, ὅτι καταστροφαὶ ἐπαρχιακῶν κέντρων δυνατὸν νὰ ταυτίζονται πρὸς καταστροφᾶς ἐκ σεισμοῦ καὶ πυρκαϊᾶς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ.

Ἡ στυλιστικὴ σχέσις μεταξὺ τῆς Κλασσικῆς Καμαραϊκῆς κεραμικῆς Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ ὑποδηλοῖ ὅτι τὰ δύο ἀνάκτορα εἶχον στενὰς σχέσεις, ἐνῶ αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῆς ἐπαρχιακῆς κεραμικῆς διαφόρων σημείων τῆς νήσου ὑπαινίσσονται ὅτι αἱ ἐπαρχιακαὶ θέσεις (κῶμαι ἢ πόλεις) ἦσαν μᾶλλον ἀπομεμονωμένα (μεταξὺ των).

Ἀξία παρατηρήσεως εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῆς ὁμοιομορφίας τῆς ἀνακτορικῆς Κλασσικῆς Καμαραϊκῆς κεραμικῆς καὶ τῆς ἀνομοιομορφίας τῆς ἐπαρχιακῆς κεραμικῆς τῆς φάσεως 3. Ἡ μεγαλύτερα στυλιστικὴ ὁμοιογένεια εἰς τὴν φάσιν 4 ἀντανακλᾷ στενότερες σχέσεις μεταξὺ διαφόρων θέσεων καί, ἴσως, ἐπίσης, αὐταὶ αἱ σχέσεις δεικνύουν

διαμορφωμένην νέαν πολιτικὴν κατάστασιν.

Τὸ ἔργον συμπληροῦται καὶ μετὰ ἄλλας ἐνότητας - κεφάλαια: ὡς ὄγδοον κεφάλαιον χρησιμεύει ὁ κατάλογος τῶν ἑβδομηντα τύπων ἀγγείων (153-199, πίν. 8-18), ποὺ εἶναι διαρθρωμένος καθ' ὀμάδας συμφώνως πρὸς τὴν μορφήν, πρὸς τὸ σχῆμα καί, ἐνίοτε, πρὸς προσθέτους λεπτομερείας. Κύριος στόχος τῆς συγγραφῆς ὑπῆρξεν ἡ ἐπισήμανσις χαρακτηριστικῶν δημιουργιῶν διαφόρων φάσεων καὶ θέσεων μετὰ γνώμονα τὴν ἀνάδειξιν καὶ ἐκμετάλλευσιν τοῦ ὕλικου. Ἡ τεκμηρίωσις ἐμφανίζεται πλήρης μετὰ τὴν καταβαλλομένην προσπάθειαν διαπιστώσεως τῆς σημειωθεῖσης ἐξελιξέως καὶ τῶν ποικίλων μεταβολῶν.

Ἦς ἕνατον κεφάλαιον χρησιμεύει ὁ κατάλογος τῶν μοτίβων (200-210, πίν. 28-55), ὡς ἀφηρημένα στοιχεῖα / μοτίβα, μοτίβα ποὺ ἐπεκτείνονται εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου, μιμούμενα ἀποτυπώματα σπόγγων, λίθου ἢ βράχου, μοτίβα εἰκονιστικά, εἰδικὰ τεχνικά, εὐθύγραμμα, ἅπαντα μετὰ ἐξαντλητικὴν παράθεσιν τοῦ ὕλικου καὶ βασικὴν βιβλιογραφικὴν κάλυψιν. Πρόκειται περὶ ἐπαγωγικῆς κατατάξεως, ποὺ βοηθεῖ εἰς τὴν διευκρίνησιν πολλῶν ἐπι μέρους προβλημάτων.

Ἄκολουθοῦν αἱ συντομογραφίαι (211-14), ἐκτενὴς βιβλιογραφία (215-22), κατάλογος εἰκονογραφῆσεως (223-24), εὐρετήρια (225-32) καὶ οἱ πίν. (1ος ἔγχρωμος, 2-6 εἰκόνες, 7-χάρτης, 8-18 τὰ σχέδια ἀγγείων, 19-27 διάφορα διαγράμματα καὶ 28-55 σχέδια μοτίβων.

Ἐν κατακλείδι, πρόκειται περὶ εὐπροσώπου τόμου ποὺ θὰ χρησιμεύσῃ ἐπι μακρὸν ὡς κλεῖς εἰς τὴν καθόλου ἐπεξεργασίαν τοῦ ἀντιστοιχοῦ κεραμικοῦ ὕλικου, ἀλλὰ, καὶ γενικώτερον, τῆς Μινωικῆς καθόλου κεραμικῆς καὶ τοῦτο, χάρις εἰς τὴν εὐμέθοδον καί, ἐν ταύτῳ, καταληπτὴν παράθεσιν, κατὰταξιν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ ὕλικου. Ἡ προσφορὰ αὐτῆ τῆς συγγραφῆς εἶναι ἀνεκτίμητος καί, μάλιστα, μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Bernd Kaiser, τοῦ ὁποίου συνέχισε τὴν προσφορὰν εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Σπουδαστήριον τῆς Βόννης.

Ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Philipp von Zabern τῆς Μαγεντίας δὲν ἐφείσθη, καὶ πάλιν, τεχνικῶν μέσων καὶ ἐσημείωσεν, οὕτω, νέαν ἐκδοτικὴν ἐπιτυχίαν μετὰ αὐτὴν τὴν προσφορὰν εἰς τὴν μινωικὴν ἀρχαιολογίαν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1) Περὶ τοῦ ἔργου τῆς καθηγ. Gisela Walberg, Kamares. A Study of the Character of Palatial Middle Minoan Pottery, Uppsala 1976, ἔχουν δημοσιευθῆ αἱ ἀκόλουθοι βιβλιοκρισίαι: R. Pittioni, ArchAustr 59/60, 1976, 467-68' Γ.Σ. Κορρές, Πλάτων 28, 1977, 318-322' K. Milewska, Archeologia 28, 1977, 220-21' Eb. Paul, DLZ 99, 1978, 193-95' S. Hood, ClW 28, 1978, 375-76' Enrica Fiandra, AJA 82, 1978, 555.

Περὶ τοῦ ἐτέρου ἔργου The Kamares Style. Overall Effects, Uppsala 1978, ἔχουν δημοσιευθῆ αἱ ἀκόλουθοι βιβλιοκρισίαι: W. Schiering, Gnomon 52, 1980, 466-72 (περὶ ἀμφοτέρων τῶν ἔργων) Γ.Σ. Κορρές, Πλάτων 32, 1980, 388-90' O. Höckmann, PrZ 56, 1981, 291-92' J. Bazant, Eirene 18, 1982, 138-39.